

УДК 342.9

В.А. СТУКАЛЕНКО, канд. юрид. наук,
Одеський інститут фінансів Київського державно-
го університету фінансів та міжнародної торгівлі

ДО ПИТАННЯ ПРО ПОНЯТТЯ ТА ОЗНАКИ СУБ'ЄКТІВ ФІНАНСОВОГО ПРАВА

Ключові слова: суб'єкт права, суб'єкт фінансового права, ознаки суб'єкта права, правовий інтерес, відособленість, правосуб'єктність

Проблема з'ясування суб'єктів фінансового права є далеко не новою. Її розробкою займалися представники як теорії права, так і фінансового права, наприклад, С.І. Архипов, А.М. Васильєв, Н.І. Матузов, М.О. Перепелиця, Р.Й. Халфіна, А.Т. Шаукенов та інші.

Незгасаючий науковий інтерес до цієї проблеми пояснюють, перш за все тим, що поняття та ознаки суб'єктів фінансового права, а також роль і значення кожного з них змінюється залежно від етапу розвитку нашої країни. Необхідно завжди мати на увазі, що наукові поняття та уявлення про справжню природу явищ завжди є приблизними, що пов'язано з неточністю наших знань і практики на кожному історичному етапі. З розвитком науки та практики вони уточнюються, поглиблюються або відкидаються та замінюються новими [1–2, с.184]. Отже, незважаючи на простоту питання стосовно поняття та ознаки суб'єктів фінансового права, відповідь на них дати важко, враховуючи наявність різноманітних точок зору на це явище.

Тому метою статті є висвітлення теоретичних засад розуміння дефініції та ознак суб'єктів фінансового права. Новизна роботи полягає в систематизації та узагальненні наукового досвіду щодо поняття та ознак суб'єктів фінансового права та пропозиції авторського поняття «суб'єкт фінансового права».

Поняття «суб'єкт права» – це така категорія в юридичній науці, яка сприймається як нероздільне ціле правове явище. У юриспруденції, як і в будь-якій науці, завдання визначення (дефініції) як логічної операції над по-

няттями полягає в тому, щоб розкрити зміст цих понять шляхом вказування головні та істотні ознаки досліджуваного предмета, які відрізняють його від інших суспільних явищ та виокремлюють з числа правових [2, с.86]. З цього приводу дуже слушно зазначив М.О. Перепелиця: «При дослідженні того чи іншого поняття необхідно знайти його визначення яке було б очищене від другорядних ознак та об'єднувало б найбільш характерні, сутнісні його ознаки [1, с.182]

Враховуючи те, що визначення і вдосконалення наукових понять – це процес безперервного розвитку, тому дати повне та остаточне їх пояснення вбачається досить складним. Разом із тим, науковцям необхідно все ж таки прагнути визначити відповідні правові конструкції якомога точніше, адже максимально точне визначення певної правової дефініції має важливе значення як для її законодавчого закріплення, так і для ефективного використання його на практиці. Р.О. Халфіна у зв'язку з цим зазначала: «Строгість та наукова обґрунтованість понятійного апарату має особливе значення у правовій науці, тому що результатом розвитку теорії можуть бути пропозиції щодо вдосконалення законодавства та практики, що потребує особливої точності і ясності» [3, с.21].

Для розкриття сутності дефініції «суб'єкт фінансового права» доцільно акцентувати увагу на тих ознаках, які є обов'язковими саме для поняття суб'єкта права взагалі та суб'єкта фінансового права, зокрема. Для того, щоб спробувати дати визначення поняття «суб'єкт фінансового права», необхідно дослідити частини, які її складають.

Першою ознакою суб'єкта фінансового права є те, що ці суб'єкти характеризуються як особи. Визначення суб'єкта права через поняття особи (persona) вперше запропонували римські юристи. Цікавою є точка зору відповідно до якої, термін «особа» є найвдалішим для позначення суб'єкта права, тому що він відображає та розкриває дане поняття із зовнішньої його сторони – «цей термін вказує на відношення до поняття «суб'єкт права» як до особи» [4, с.120]. Розуміння суб'єкта права

як особи надає можливість розглядати його як цілісну та відокремлену категорію.

Разом із тим, у науковій літературі існує інша точка зору, відповідно до якої, поняття «особа» вважається невизначеним та побутовим. Наприклад, ствердження, що поняття особа, це тільки побутове вираження, яке застосовується у різних випадках та значеннях, причому, як правило, з будь-яким прикметником (фізична особа, юридична особа тощо) [5, с.78].

Другою ознакою суб'єкта фінансового права можна назвати – відособленість. Ця ознака дає можливість розмежувати одних суб'єктів права від інших. Наявність відособленості обумовлено існуванням правовідносин. Адже для того, щоб правова реальність мала можливість взагалі існувати, суб'єкти, які в ній взаємодіють, повинні володіти даною ознакою, тому що вони не зможуть брати участь у правовідносинах, не будучи при цьому цілісними та відокремленими одне від одного. Це захищає права та інтереси самих же учасників, а отже, забезпечує відповідну стабільність функціонування правовідносин, правової дійсності узагалі. Будь-який суб'єкт права, беручи участь у тому чи іншому правовідношенні, завжди повинен бути чітко визначеним для інших учасників цього ж правовідношення, результат якого може бути різним – навіть закінчуватись притяганням до юридичної відповідальності кого-небудь з них. Важко взагалі уявити собі, яким би чином дотримувався баланс правової дійсності, якби суб'єкти, що в ній функціонують та взаємодіють, не мали б ознаку відособленості. Ознака відособленості ніби «закріплює», фіксує суб'єктів права у вигляді цілісних та визначених осіб [1, с.188]. Таким чином, відособленість є обов'язковою ознакою, яка характеризує поняття суб'єкта права.

Важливою складовою відособленості є індивідуалізація. Цю складову відособленості суб'єкта права називають по-різному: «ідентифікація», «іменна відомість», «юридична відомість» [6, с.256]. Це необхідно для того, щоб зафіксувати, визначити дану особу. Будь-який суб'єкт права, виступаючи цілісним, самостійним учасником правовідносин, для та-

кої участі, повинен мати ім'я, інші реквізити або персональні дані, якщо вони необхідні в конкретній ситуації, тобто дозволяють ідентифікувати певну особу.

Індивідуалізація суб'єкта фінансового права здійснюється в двох площинах. Перша площина передбачає самостійну ідентифікацію особою самої себе. Друга площина передбачає, що ідентифікація здійснюється державою через уповноважені органи. Відсутність якого-небудь обов'язкового реквізиту або персональних даних при реєстрації суб'єкта фінансового права або недотримання ним правил такої реєстрації взагалі позбавляє його доступ до участі в конкретних фінансових правовідносинах, а, отже, і до отримання благ, які могли би мати місце унаслідок такої участі. Державний орган самостійно, в межах своєї компетенції, привласнює суб'єкту фінансових правовідносин певний номерний знак, вносить його у відповідний вид реєстру, видає документи строгого визначеного зразка, вимагає дотримання єдності встановлених у них реквізитів тощо [1, с.211]. Другий напрям індивідуалізації суб'єкта фінансового права має більше значення для його конкретизації у фінансових правовідносинах, ніж перший, оскільки тут уже упорядковуються і систематизуються дані про необхідних суб'єктів (постановка на відповідний облік, переоблік, зміна облікових даних, зняття з обліку) для забезпечення уповноважених органів достовірною, повною і своєчасною інформацією. Ідентифікація учасників фінансових правовідносин потребує ведення уповноваженими державними органами відповідних видів обліків, реєстрів, привласнення особам реквізитів (кодів, номерів тощо), необхідних для ідентифікації таких осіб. Це все є необхідною передумовою для участі таких суб'єктів у фінансових правовідносинах, а також для можливості здійснення контролю за їх діяльністю.

Третьою, обов'язковою ознакою суб'єкта фінансового права виступає правовий інтерес – це інтерес, який встановлюється правом. Такій правовий інтерес, який має під собою соціальну основу існування, не може бути завжди вигідний окремо взятій фізичній особі. Правовий інтерес встановлюється правом,

спираючись на принципи необхідності, неминучості, доцільності, об'єктивності, наприклад, власний особистий інтерес фізичної особи по сплаті податку на нерухомість відрізняється від інтересу, який встановлюється правом для цієї ж особи. Але ж «податок повинен відображати публічний інтерес, який може бути відокремлений від індивідуального інтересу, від конкретних потреб платника» [7, с.156]. Інтерес, як ознака суб'єкта фінансового права, характеризується специфічною особливістю – він завжди виступає як публічний, тобто базується на об'єктивних потребах усього суспільства. Суб'єкт фінансового права зацікавлений не просто в здійсненні державою публічної фінансової діяльності, але й у тому, щоб вона реалізовувалася на демократичних засадах, що можливе при здійсненні фінансового контролю. Здійснення фінансового контролю на засадах законності, доцільності. Це також виступає об'єктивною потребою, яка лежить в основі інтересу даного суб'єкта.

Правовий інтерес не залежить від власних поглядів особи про нього. Але якщо така особа замислиться про ті об'єктивні потреби, які «породили» цей інтерес, які лежать у його основі, вона в результаті погодиться з тим, що такий юридичний інтерес і є насправді її істинний, справжній інтерес, і в цьому значенні навіть є ближчим, ніж її внутрішній власний інтерес. Тому можна погодитися з точкою зору, яку висловив М.О. Перепелиця: «особа є суб'єктом права внаслідок того, що завжди виступає носієм інтересу, який є породжений законами об'єктивної необхідності розвитку суспільства, а тому визначуваний і закріплюваний для неї правом. А отже, інтерес (правовий інтерес) є обов'язковою ознакою суб'єкта права» [1, с.193].

Необхідно брати до уваги, що об'єктивною потребою суб'єкта фінансового права є досягнення певного рівня матеріального положення та максимальне використання економічних ресурсів. Ця потреба породжує у суб'єкта фінансового права цілком усвідомлений ним конкретний інтерес, і він спрямовує всю свою діяльність на безпосереднє втілення цього інтересу в життя. Отже, джерелом інтересу суб'єкта фінансового права та

основою його подальшого існування виступає конкретна матеріальна потреба, у зв'язку з чим сам інтерес суб'єкта фінансового права наповнюється відповідним матеріальним (економічним) змістом.

У фінансових правовідносинах правовий інтерес має матеріальну складову і тому задоволення матеріального інтересу суб'єктами фінансового права відбувається за допомогою діяльності щодо забезпечення систематичного, постійного функціонування публічних грошових фондів, тому що тільки таким чином можливо задовольнити даний інтерес. Але для цього, вони вимушені брати безпосередню участь у фінансовій діяльності держави. Функціонування фінансових механізмів (таких, як бюджети, позабюджетні фонди, державний кредит, податки та ін.) також обумовлені наявністю у суб'єктів фінансового права конкретних матеріальних інтересів.

Навряд чи щось інше у фінансових правовідносинах може мати настільки важливе значення, щоб згуртувати навколо себе все суспільство, всіх суб'єктів фінансового права в єдине ціле і направити їх зусилля в єдине русло [1, с.215]. Необхідно звернути увагу на те, що реалізація матеріального інтересу, суб'єктами фінансових правовідносин створює умови для задоволення особою інших своїх інтересів – у творчій, духовній, соціальній, політичній та інших сферах.

Наявність правового інтересу притаманно не лише фізичним особам, як суб'єктам фінансового права, але й юридичним особам – «тільки загальні інтереси і доказують існування юридичних осіб» [8, с.180].

Четвертою, обов'язковою ознакою суб'єкта фінансового права є правосуб'єктність. Правосуб'єктність – це спроможність учасників правовідносин бути носієм прав та обов'язків, здійснювати їх та відповідати за їх реалізацію, що не суперечить встановленим правовим нормам [9, с.65]. Фінансова правосуб'єктність, як особлива юридична якість, дає можливість суб'єктам брати участь у різноманітних фінансових правовідносинах. Завдяки тому, що суб'єкти фінансового права володіють фінансовою правосуб'єктністю, вони можуть брати участь у конкретних право-

відносинах, мати суб'єктивні права та виконувати юридичні обов'язки. Враховуючи, що правосуб'єктність у цілому надається особам законодавством відповідно до потреб розвитку суспільних відносин та держави, то і виникнення фінансової правосуб'єктності також обумовлене об'єктивною необхідністю. Законодавство може тільки визнавати та закріплювати існування правосуб'єктності за суб'єктом фінансового права. Тому фінансова правосуб'єктність є невід'ємною властивістю особи.

В науковому світі однозначне розуміння поняття правосуб'єктності відсутнє. Аналізуючи точки зору на поняття правосуб'єктності, можна визначити основні теорії щодо розуміння цього поняття.

Відповідно до першої точки зору – правосуб'єктність є елементом правового статусу.

Друга точки зору передбачає, що правосуб'єктність, це одна з форм суб'єктивного права.

Третя передбачає, що правосуб'єктність є передумовою виникнення правовідносин та загальною передумовою участі у праві.

Відповідно до четвертої точки зору, правосуб'єктність – це невід'ємна властивість або ознака суб'єкта права.

Різне тлумачення та різні погляди на це поняття пов'язані з тим, що зміст правосуб'єктності розглядався у контексті різноманітних питань, але це не означає, що всі визначення є невірними і лише одне вірне. Вони, скоріше, доповнюють одне одного. В цій ситуації доречним буде вислів Г.В. Гегеля: «чим багатший визначуваний предмет, тобто чим більше різних сторін представляє він для розгляду, тим більш різними можуть бути визначення, які наводяться на його основі» [1, с.198].

Зміст правосуб'єктності полягає у тому, що особа володіє здатністю бути носієм юридичних прав та обов'язків [10, с.140]. Це пояснює тим, що правосуб'єктність є суспільно-юридичною якістю, яку норми права надають особам відповідно з вимогами економічного базису, потребами суспільного розвитку [1, с.139]. Правосуб'єктність є невідчужуваною від суб'єкта права, постійною на весь час його існування, її не можна «знищити», відмінити,

передати іншій особі тощо. Законодавство визнає правосуб'єктність виключно за поняттям суб'єкта права, оскільки тільки суб'єкт права має можливість бути носієм юридичних прав та обов'язків. Правосуб'єктність не може бути властива іншим правовим явищам. Отже, правосуб'єктність є обов'язковою ознакою суб'єкта права, оскільки являє собою його невід'ємну можливість бути носієм юридичних обов'язків і прав [1, с.196].

Правосуб'єктності осіб у фінансовому праві має певні особливості які виражається також у тому, суб'єкт фінансового права тільки тоді безпосередньо зможе реалізувати свою фінансову правосуб'єктність – конкретні юридичні обов'язки і права (податкові, бюджетні тощо), коли, перш за все, виступатиме їх носієм. Крім того, суб'єкт фінансового права, будучи носієм юридичних обов'язків і прав у фінансових правовідносинах, може взагалі не мати можливості брати в них участь через різні причини – недієздатність, некомпетентність, заборону з боку закону. Таким чином, фінансова правосуб'єктність охоплює як потенційні правові можливості суб'єкта, так і їх можливість щодо їх безпосереднього здійснення.

Тому фінансову правосуб'єктність можна охарактеризувати як самостійний галузевий вид загальної правосуб'єктності, оскільки вона визначається межами встановленої законодавцем публічної сфери – сфери фінансової діяльності.

Перспективи наукового дослідження дефініції суб'єкта фінансового права вірно відзначив С.І. Архіпов, що «суб'єкт права, будучи явищем багатоаспектним та таким, що має безліч сторін, все ж таки не зводиться до жодної з них. Суб'єкт права здатний постійно «обростати» новими якостями, тому завжди існує можливість виокремлення нових аспектів його розуміння, при цьому він не зводиться ні до одного з них, ні до всіх них разом, тому що зберігає за собою здатність розширювати сфери своєї правової життєдіяльності, видозмінюватися» [4, с.105].

Отже, завданнями науки фінансового права є дослідження понятійного теоретичного апарату; вирішення методологічних проблем; розроблення доцільного фінансового законо-

давства та ефективного використання фінансово-правових норм на практиці з урахуванням сучасних реалій життя.

Виходячи з викладеного, можна запропонувати таке поняття дефініції суб'єкта фінансового права. Суб'єкт фінансового права – це відособлена особа, що володіє ознаками індивідуалізації, правового інтересу і правосуб'єктності, які закріплюються фінансово-правовими нормами і які виділяють його як самостійно існуючий вид у системі інших галузевих суб'єктів права і надають йому можливість функціонувати у правовідносинах пов'язаних з публічною фінансовою діяльністю держави.

Зазначимо, що наукове визначення дефініції суб'єкта фінансового права може виступати як інструмент пізнання навколишньої фінансово-правової дійсності, а також використовуватися як інструмент регулювання фінансових правовідносин.

ЛІТЕРАТУРА

1. Актуальні питання науки фінансового права : монографія / за ред. М. П. Кучерявенко. – Х. : Право, 2010. – 464 с.
2. Васильев А. М. Правовые категории. Методологические аспекты разработки сис-

темы категорий теории права / А. М. Васильев. – М. : Юрид. лит., 1976. – 264 с.

3. Халфина Р. О. Критерии истинности в правовой науке / Р. О. Халфина // Советское государство и право. – 1974. – № 9. – С. 21.

4. Архипов С. И. Субъект права: теоретическое исследование / С. И. Архипов. – СПб. : Юридический центр Пресс, 2004. – 469 с.

5. Матузов Н. И. Личность. Права, Демократия. Теоретические проблемы субъективного права / Н. И. Матузов. – Саратов : СГУ, 1972. – 292 с.

6. Дювернуа Н. Л. Чтение по гражданскому праву / Н. Л. Дювернуа. – М. : Зерцало, 2004. – 568 с.

7. Шаукенов А. Т. Некоторые проблемы теории и философии налогового права / А. Т. Шаукенов. – Алматы : Print S, 2009. – 314 с.

8. Суворов Н. С. Об юридических лицах по римскому праву / Н. С. Суворов / М. : Статут, 2000. – 299 с.

9. Мацелик М. О. Фінансове право : навч. посіб. / М. О. Мацелик, Т. О. Мацелик, В. К. Шкарупа. – К. : Знання, 2011. – 815 с.

10. Алексеев С. С. Общая теория права : в 2 т. / С. С. Алексеев. – М. : Юрид. лит., 1982. – Т. 2. – 360 с.

Стукаленко В. А. До питання про поняття та ознаки суб'єктів фінансового права / В. А. Стукаленко // Форум права. – 2013. – № 1. – С. 981–985 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://archive.nbuv.gov.ua/e-journals/FP/2013-1/13cvacf.pdf>

Розкриті питання, пов'язані з дослідженням поняття та ознак суб'єктів фінансового права, і з'ясовані особливості прояву окремих ознак в сфері фінансової діяльності. Акцентується увага на основних наукових теоріях щодо зазначеного питання та на характеристиці основних ознак суб'єктів фінансового права.

Стукаленко В.А. К вопросу о понятии и признаках субъектов финансового права

Раскрыты вопросы, связанные с исследованием понятия и признаков субъектов финансового права, и выяснены особенности проявления отдельных признаков в сфере финансовой деятельности. Акцентируется внимание на основных научных теориях относительно отмеченного вопроса и на характеристике основных признаков субъектов финансового права.

Stukalenko V.A. On the Concept and Features of the Subjects of Financial Law

The exposed questions the concepts related to research and signs of financial legal subjects and the found out features of display of separate signs in the sphere of financial activity. Attention is accented on basic scientific theories in relation to the marked question and on description of basic signs of financial legal subjects.